

SANTRAUKA. Šiuolaikiniame pasaulyje žiniasklaida ir apskritai medijos yra kasdieninės realybės dalis, neišvengiamai keičianti ir mūsų santykį su kalba. Vis dėlto lingvistikoje ir sociolingvistikoje nėra vieningai sutariama, ar žiniasklaida veikia kalbą ir jei taip, tai kaip. Tyrimais linkstama atmesti tiesioginę žiniasklaidos įtaką sistemingam kalbos kitimui – teigiama, kad žmonės nekopijuoja leksikos, tarties ar gramatinių formų iš ekrano arba tik labai ribotai ir tik tam tikromis sąlygomis. Tačiau netiesioginė žiniasklaidos įtaka patvirtinama – radijas ir TV veikia žmonių supratimą apie tai, kurios kalbos atmainos tinkamos viešumai, o kurios ne, ir taip prisideda prie atmainų santykinio prestižo bei jų galimybių ateityje.

Straipsnyje išsamiau pristatomi teoriniai požiūriai į žiniasklaidos tiesioginę ir netiesioginę įtaką kalbai, kitų šalių tyrėjų pateikiami šios įtakos empiriniai įrodymai. Pasitelkiant įvairių lietuvių sociolingvistinių tyrimų duomenis svarstoma, kiek Lietuvos radijas ir televizija prisideda prie lietuvių kalbos pokyčių. Daroma išvada, kad žiniasklaida atliko standartizacijos vaidmenį ir prisidėjo prie tarmių nuvertinimo, nes jos nėra girdimos svarbiausiose nacionalinių transliuotojų televizijos ar radijo laidose iš svarbių kalbėtojų lūpų. Kartu žiniasklaida didina vilnietiškos kalbos prestižą visoje Lietuvoje, nes vadovėlinėmis normomis apibrėžtas tarties standartas nėra realizuojamas radijo ir televizijos eteryje net ir svarbiuose vaidmenyse, o žiniasklaidoje girdima kalba yra artimesnė vilnietišškai kalbos atmainai.

RAKTAŽODŽIAI: radijas, televizija, kalbos pokyčiai, žiniasklaidos įtaka kalbai, kalbinės nuostatos, tarmės, bendrinė kalba, Vilniaus kalba.

ĮVADAS

Ilgą laiką sociolingvistika apsiribojo tik kalbos, vykstančios per tiesioginę sąveiką, tyrimais. Į medijas, kaip galimą kalbos pokyčių veiksnį, dėmesys nebuvo kreipiamas; remtasi prielaida, kad kalba kinta tik per tiesioginę socialinę interakciją. Janis Androutsopoulos teigia, kad medijos iš sociolingvistikos ilgą laiką buvo tarsi „ištrintos“, pavyzdžiui, daugelyje anksčiau leistų sociolingvistikos vadovų (*handbooks*) nebuvo medijoms ir kalbai skirta skyriaus. Vis dėlto šiuo metu situacija ima keistis,

atsiranda kalbos medijose bei medijų įtakos kalbai tyrimų. Taigi tai yra atsirandanti tema, bet dar ne „kanoninės žinios“¹.

Sociolingvistikos literatūra kritikuojama ir dėl to, kad medijų laukas dažnai susiaurinamas tik iki televizijos, o argumentai dėl jos įtakos – į homogenizuojantį (suvienodinimo) poveikį; tuomet žiniasklaidos poveikis iš karto atmetamas, teigiant, kad jei toks poveikis būtų, visi turėtų kalbėti vienodai, bet taip nėra. Priešingai, teigiama, kad medijos yra įvairios, „daugiabalsės“, nors kai kurios gali būti laikomos svarbesnėmis nei kitos². Atitinkamai, būtų galima ir reikia nagrinėti ne tik televizijos, bet ir kitų medijų įtaką. Vis dėlto pripažindama medijų įvairovę ir gausėjančią kalbos kitose medijose tyrimų sritį šiame straipsnyje susitelksiu į tradicinę sakinę (audiovizualinę) žiniasklaidą³ – televiziją ir radiją.

Mintis rašyti šį straipsnį kilo Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos centre jau kurį laiką atliekant žiniasklaidos kalbos tyrimus, nagrinėjant, kokia yra kalba žiniasklaidoje ir kaip ji keitėsi su laiku. Tačiau svarbu ne tik aprašyti pačios žiniasklaidos kalbos ypatumus, bet ir užduoti tolesnį klausimą – ar ji turi įtakos tam, kaip kalba žmonės; ar ji kaip nors prisideda prie kalbos pokyčių? Šiuo metu jau yra susikaupę tyrimų apie kalbą žiniasklaidoje ir kalbos atmainų vertinimą lietuvių kalbos bendruomenėje, kuriuos galima susieti tarpusavyje ir pasvarstyti šį klausimą ir Lietuvoje. Jau publikuotuose mano ir kolegų tekstuose yra užuominų apie galimus atsakymus, tad šiuo straipsniu noriu juos susieti į visumą ir pateikti bendrą vaizdą.

Taigi iš pradžių apžvelgsiu teorinius ir iš ankstesnių užsienio tyrimų kylančius argumentus apie žiniasklaidos įtaką kalbos pokyčiams. Tada pasiremsiu esamais lietuvių kalbos sociolingvistiniais tyrimais, bandydama nustatyti, kaip prie esamos lietuvių kalbos sociolingvistinės situacijos galėjo prisidėti žiniasklaida.

ŽINIASKLAIDOS ĮTAKA KALBOS KAITAI: TEORINIAI SVARSTYMAI IR EMPIRINIAI TYRIMAI

Šiuolaikiniame pasaulyje žiniasklaida ir apskritai medijos yra neatskiriama kasdieninės realybės dalis, neišvengiamai keičianti ir mūsų santykį su kalba. Tai nereiškia, kad žiniasklaida turi tiesioginę ir momentinę įtaką tam, kaip kalba žmonės. Žiniasklaida svarbi visų pirma tuo, kad per ją į mūsų gyvenimą plūsta anksčiau neregėta gausybė socialinių ir sociolingvistinių reprezentacijų, patirčių ir vertybių – tiek,

¹ Androutsoupolos J. Theorizing Media, Mediation and Mediatization. In *Sociolinguistics: Theoretical Debates*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, 283.

² Androutsoupolos J. *Ibid.*, 284.

³ Straipsnyje dėl trumpumo vartojau „žiniasklaidą“ vietoje teoriškai tikslesnio „masinių komunikacijos priemonių“ termino.

kad būtų sunku teigti, jog tai neturės įtakos individų ir bendruomenių savęs ir kitų socialiniam bei sociolingvistiniam suvokimui⁴.

Vis dėlto lingvistikoje ir sociolingvistikoje nėra vieningai sutariama, ar žiniasklaida veikia kalbą ir kaip. Klausimą sunkina gausybė galimos įtakos aspektų: ar kalbame apie trumpalaikį poveikį, ar ilgalaikę įtaką? Kokie kalbos aspektai turi keistis, kad konstatuotume žiniasklaidos įtaką kalbai – fonetika, gramatika, leksika? Ar kalbos pokyčiais laikome vieno kalbos bruožo, pavyzdžiui, vieno balsio tarimo pasikeitimą? Ar yra kalbos pokytis, jei iš žiniasklaidos tam tikrą kalbėjimo būdą perima nedidelė žmonių grupė, bet ne visa visuomenė? Galiausiai, ar kalbos pokyčiais laikome tik pačios kalbos kitimą, ar įtraukiame ir kalbinių nuostatų pasikeitimą?

Atsakant į šiuos klausimus, svarbu apibrėžti kai kurias sąvokas, visų pirma – skirtumą tarp **medijavimo** (*mediation*) ir **mediatizavimo** (*mediatization*). Medijavimo sąvoka apibūdina technologinį kalbinės komunikacijos pobūdį – kokiomis priemonėmis vyksta komunikacija. Daromas skirtumas tarp tiesioginės kalbos ir medijuotos kalbos, perduodamos technologinėmis priemonėmis, nepriklausomos nuo laiko ir erdvės apribojimų. Medijuotos kalbos tyrimuose klausiama, kaip keičiasi medijose atsidūrusi kalba ir kaip per medijas perduodama kalba veikia tiesioginę kalbą, t. y. konkrečių kalbos bruožų kaitą kalbinėse bendruomenėse.

Mediatizavimo sąvoka apibūdina komunikacijos priemonių pokyčių sąsajas su kultūriniais ir socialiniais pokyčiais⁵. Ši mediatizavimo samprata kilo iš Europos komunikacijos tyrimų tradicijos, kur ji apibrėžiama kaip ilgalaikių, plataus masto kultūrinių ir socialinių pokyčių, paskatintų komunikacijos priemonių raidos ir plitimo, procesas⁶. Jei medijavimo tyrimuose nagrinėjamos konkrečios komunikacijos situacijos konkrečiame socialiniame kontekste, mediatizavimo tyrimuose dėmesys kreipiamas į labiau ilgalaikius procesus ir klausiama, kaip *struktūriniai* žiniasklaidos ir socialinių institucijų ar kultūrinių reiškinių sąveikos pokyčiai daro įtaką žmonių vaizdiniais, santykiams ir sąveikoms^{7,8}. Kalbos mediatizavimas reiškia, kad į medijas

⁴ Coupland N., Kristiansen T. SLICE: Critical Perspectives on Language (De)Standardization. In *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Eds. N. Coupland, T. Kristiansen. Oslo: Novus Press, 2011, 31; Coupland N., Thøgersen J., Mortensen J. Introduction: Style, Media and Language Ideologies. In *Style, Media and Language Ideologies*. Eds. N. Coupland, J. Thøgersen, J. Mortensen. Oslo: Novus Press, 2016, 11–49.

⁵ Hepp A. Mediatization. A Panorama of Media and Communication Research. In *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Ed. J. Androutsopoulos. Berlin and Boston: De Gruyter, 2014, 50.

⁶ Androutsopoulos J. *Ibid.*, 294.

⁷ Hjarvard S. *The Mediatization of Culture and Society*. London: Routledge, 2013, 19.

⁸ Sociolingvistikoje yra pasiūlyta ir kita mediatizavimo sąvoka (Agha A. Meet Mediatization. *Language & Communication*, 2011, t. 31, 163–170), kuri šio straipsnio tikslams nėra aktuali ir plačiau aptariama nebus. Ji sukritikuota kaip nepakankamai tiksli, nes joje neatsižvelgiama į sudėtingesnį mediatizacijos supratimą, išplėtotą medijų ir komunikacijos tyrimų lauke (Hepp A. *Ibid.*, 62).

patekusi kalba įaudžiama į visuomenės ideologines struktūras, dalyvauja galios ir vertybių hierarchijoje, kurią palaiko (arba ne) medijų institucijos ir technologijos⁹.

Taip pat reikia skirti kalbos, arba **lingvistinius pokyčius** ir **sociolingvistinius pokyčius**. Sociolingvistinę kaitą galima apibrėžti kaip plačius su kalba susijusius socialiai reikšmingus pokyčius, nebūtinai apimančius konkrečių kalbos formų pasikeitimą¹⁰. Tradiciniai (kanoniniai) variantiškumo tyrimai nesidomėjo socialiai reikšmingais pokyčiais¹¹, tačiau trečioji sociolingvistinių variantiškumo tyrimų banga pabrėžia su kalbos variantais siejamų socialinių reikšmių svarbą¹², o tai taip pat atveria duris žiniasklaidai pasiūlyti naujas reikšmes ir (arba) naujus lingvistinius resursus, kuriais kalbėtojai gali pasinaudoti savo tikslais¹³.

Konkrečiai šios skirtys reiškiasi per **tiesioginę** ir **netiesioginę** žiniasklaidos įtaką kalbai. Tiesioginė įtaka yra žiniasklaidos poveikis pačios kalbos konkrečiose kalbinėse bendruomenėse kitimui – leksikai, fonetikai, gramatikai, kalbėjimo būdams. Tiesioginė įtaka atsiranda dėl medijavimo, žiniasklaidos priemonių atsiradimo, kai žmonės susiduria su kitokiais kalbos variantais ir atmainomis, negu girdėtų bendraudami tik savo artimiausioje aplinkoje, ir atsiranda bent jau teorinė galimybė perimti kalbos bruožus iš žiniasklaidos. Netiesioginė įtaka yra žiniasklaidos įtaka kalbinėms nuostatoms ir kalbos ideologijoms, pavyzdžiui, kai vienos kalbos atmainos imamos suprasti kaip tinkamos viešumai, kitos – ne¹⁴. Toliau plačiau aptarsiu abi šias kryptis.

TIESIOGINĖ ŽINIASKLAIDOS ĮTAKA: KALBOS POKYČIAI

Variantiškumo tyrėjai tradiciškai apsiribodavo klausimu apie tiesioginę žiniasklaidos įtaką kalbai. Ieškant įtakos šiame lygmenyje, iki šiol dominuojantis požiūris yra atmesti žiniasklaidos poveikį kalbai. Taip teigiant remiamasi argumentu, kad kalbos pokyčiams reikalinga tiesioginė interakcija¹⁵ ir kalbos pokytis vyksta nuo

⁹ Kristiansen T. Does Mediated Language Influence Immediate Language? In *Mediatization and Sociolinguistic Change*, 100.

¹⁰ Coupland N. Sociolinguistic Change, Vernacularization and Broadcast British media. In *Mediatization and Sociolinguistic Change*, 67.

¹¹ Coupland N. *Ibid.*, 69.

¹² Eckert P. Dialogue: Sociolinguistics and Authenticity: An Elephant in the Room. *Journal of Sociolinguistics*, 2003, t. 7, 392–431.

¹³ Stuart-Smith J., Ota I. Media Models, 'the Shelf', and Stylistic Variation in East and West. Rethinking the Influence of the Media on Language Variation and Change. In *Mediatization and Sociolinguistic Change*, 127.

¹⁴ Kristiansen T. *Ibid.*, 100.

¹⁵ Trudgill P. *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell, 1986, 40; Labov W. *Principles of Sociolinguistic Change*, vol. 2: *Social Factors*. Oxford: Blackwell, 2011, 228.

tiesioginės kalbos link medijuotos kalbos: tiesioginė kalba lemia nuostatas, o šios lemia medijuotą kalbą, t. y. žiniasklaidoje girdimą kalbą. Vienas iš pateikiamų argumentų – televizija ar radijas negali paveikti kalbos, nes žmonės nekalba su televizoriumi, todėl nevyksta akomodacijos (prisitaikymo prie pašnekovo) procesai, reikalingi kalbos pokyčiams¹⁶.

Šiuo metu sociolingvistai linkę atsisakyti anksčiau įprastos skirties tarp medijuotos ir tiesioginės kalbos. Jie nekvestionuoja „klasikinių“ (tęsiant Williama Labovo tradiciją) kalbos pokyčių tyrimų svarbos, tačiau teigia, kad tas požiūris yra nepakanamas. Taigi teigiama, kad technologijų perteikiama kalba, taip pat ir vadinamųjų tradicinių žiniasklaidos priemonių (radijo ir televizijos) kalba mus pasiekia visiškai įprastoje socialinėje aplinkoje ir šias patirtis mes laikome „tikromis“¹⁷. Kalba žiniasklaidoje yra reali, kasdieninė kalba, daugumai žmonių ji yra kasdieninės sociolingvistinės aplinkos dalis, aktyviai prisidedanti (per)formuojant sociokultūrinę vertybę¹⁸. Be to, pačioje žiniasklaidoje silpnėja ribos tarp profesionalų ir išmokytiųjų bei „paprastų žmonių“, ir, atitinkamai, žiniasklaidos bei kasdieninės kalbos¹⁹.

Aptariant tiesioginę žiniasklaidos įtaką, itin svarbu tai, kas suprantama kaip pokytis. Neabejojama, kad radijas ir televizija gali paskatinti trumpalaikį kokių nors pavienių, paprastų kalbos bruožų kopijavimą kasdieninėje kalboje (vadinamieji *off-the-shelf* pokyčiai). Tačiau tradiciniuose variantiškumo tyrimuose tai nebūtų laikoma kaita – čia teigiama, kad žiniasklaida nedaro įtakos *sistemiškiems* kalbos pokyčiams, garsų ir gramatikos sistemai²⁰.

Šiuolaikiniai sociolingvistai kritikuoja ir šį kalbos pokyčių skirstymą į svarbius ir nesvarbius, kai, pavyzdžiui, leksikos pokyčiai atmetami kaip nereikšmingi. Prieštaraujant teigiama, kad leksinių formų, pavyzdžiui, kokių nors žiniasklaidos personažų posakių, plitimas kartu gali paskatinti ir juose girdimų fonetinių formų plitimą, taip nutrinamas skirtis tarp leksikos ir fonetikos. Be to, apribojant kalbos kitimą pašamonių bruožų (toks būtų tarimas) kitimu ir atmetant leksinį lygmenį, ignoruojami dar platesnio masto socialiai reikšmingi pokyčiai, pavyzdžiui, totalitarinės kalbos (naujakalbės) plitimas²¹.

Empiriniai tiesioginės žiniasklaidos įtakos tyrimai nepateikia galutinio atsakymo, nes yra tyrimų, patvirtinančių kalbos bruožų perėmimo iš žiniasklaidos

¹⁶ Kristiansen T. *Ibid.*, 110.

¹⁷ Coupland N., Thøgersen J., Mortensen J. *Ibid.*, 21.

¹⁸ *Ibid.*, 16.

¹⁹ *Ibid.*, 21.

²⁰ Eckert P. *Ibid.*, 392–431; Milroy L. Off the Shelf or under the Counter? On the Social Dynamics of Sound Changes. In *Managing Chaos: Strategies for Identifying Change in English*. Eds. Ch. M. Cain, G. Russom. New York: Mouton de Gruyter, 2007, 149–172; Kristiansen T. *Ibid.*, 110.

²¹ Coupland N., Thøgersen J., Mortensen J. *Ibid.*, 23.

galimybę, yra ir tokių, kurie tokių įrodymų neranda²². Vis dėlto tiesioginė įtaka nėra visiškai atmetama, ypač jei neieškoma itin plataus masto poveikio. Štai Jane Stuart-Smith²³ ir Jane Stuart-Smith su Ichiro Ota²⁴ apžvelgia tyrimus, kuriuose analizuota televizijos programų įtaka fonologiniams bruožams Glazge ir vienoje Japonijos tarmiškai kalbančioje bendruomenėje. Daroma išvada, kad žiniasklaida gali prisidėti prie kalbos pokyčių, tačiau pastebima, kad keičiasi tik tam tikri fonologinės sistemos bruožai, o nauji bruožai neišstumia senųjų, sukurdami tam tikrą mišinį (angl. *bricolage*), skatinantį kurtis naujus vietinių dialektų variantus. Be to, naujų elementų perėmimui svarbūs socialiniai veiksniai – tyrimai rodo, kad dažnai perimami tam tikri kalbos „gabaliukai“, frazės, turinčios socialinę reikšmę ir naudojamos tam tikrose socialinėse situacijose²⁵, su kalbos bruožų perėmimu gali būti susijusios tam tikros socialinės praktikos, pavyzdžiui, aprangos stilius²⁶. Perėmimui taip pat svarbus vietinis žiūrovo sociolingvistinis kontekstas, egzistuojančios nuostatos, kurios lemia žiniasklaidos kalbos interpretavimą ir jos perėmimo tikimybę²⁷. Vis dėlto Glazgo tyrime vienas iš nustatytų perėmimą skatinančių veiksnių buvo psichologinis įsitraukimas į vieno TV seriale žiūrėjimą, kuris turėjo šiek tiek didesnę įtaką, negu tiesioginis kontaktas su žmonėmis, kurių kalbos bruožai perimami. Tyrimai apibendrinami išvada, kad įsitraukimas į TV žiūrėjimą buvo atskiras, bet pavieniui nepakankamas, kalbos pokyčius paskatinęs veiksnys²⁸.

Taigi, jei žiniasklaidos įtaka suprantama kaip tiesioginis kalbos bruožų perėmimas, ji yra ribota, bet neatmestina. Ypač svarbu, kad tyrimai atskleidžia platesnių socialinių ir sociolingvistinių veiksnių svarbą kalbos pokyčiams. Vadinas, kalbos pokyčius yra sunku atriboti nuo sociolingvistinių pokyčių.

NETIESIOGINĖ ŽINIASKLAIDOS ĮTAKA: SOCIOLINGVISTINIAI POKYČIAI

Tai leidžia pereiti prie tyrimų, keliančių klausimą apie netiesioginę žiniasklaidos įtaką, apimančią sociokultūrinės vertybes ir normas – pokyčius, susijusius su kalbos ideologijomis, kalbos atmainų socialinėmis reikšmėmis ir pan., trumpai

²² Žr. apžvalgas: Stuart-Smith J., Ota I. *Ibid.*; Sayers D. The Mediated Innovation Model: A Framework for Researching Media Influence in Language Change. *Journal of Sociolinguistics*, 2014, t. 18, nr. 2, 185–212.

²³ Stuart-Smith J. The View from the Couch: Changing Perspectives on the Role of Television in Changing Language Ideologies and Use. In *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, 2011, 223–239.

²⁴ Stuart-Smith J., Ota I. *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Stuart-Smith J. No Longer an Elephant in the Room. *Journal of Sociolinguistics*, 2014, t. 18, nr. 2, 250–261.

²⁷ Stuart-Smith J. 2011, *op. cit.*

²⁸ Stuart-Smith J. 2014, *op. cit.*

tariant – sociolingvistinius pokyčius. Čia laikoma, kad žiniasklaida daro įtaką kalbos kitimui reprodukuodama kalbos vertybių (atmainų) hierarchiją, nesilaikydama nusistovėjusios hierarchijos arba ją visiškai keisdama²⁹.

Vienas svarbiausių žiniasklaidos įtakos kalbos ideologijoms aspektų yra jos indėlis į standartinės kalbos ideologiją. Tradicinė interpretacija, kurios laikomasi dialektologijoje ir kai kuriose sociolingvistikos kryptyse, teigia, kad XVIII–XX a. nacionalinėse valstybėse stiprėjo kalbos standartizacija, iš dalies paskatinta plintančių masinės komunikacijos priemonių, iš pradžių dar spausdintų, vėliau ir audiovizualinių. Gal procesas ir nebuvo visiškai paprastas, bet gerai žinoma, kad kai kurioms atmainoms buvo suteikiamas oficialus statusas kaip standartinei kalbai, o tai būtų buvę neįmanoma be kalbos medijavimo. Pagal Einaro Haugeno³⁰ modelį kalbos standartizacija apima vienos atmainos „parinkimą“ atmetant kitas, viešųjų institucijų skatinamą to pasirinkimo „priėmimą“ bendruomenėje, parinktos atmainos „tobulinimą“ (*elaboration*), kurio metu parinkta atmaina plėtojama, kad galėtų funkcionuoti visose visuomenės srityse, ir „kodifikavimą“, kai pasirinktoji atmaina aprašoma ir įtvirtinama. Lengva pastebėti, kad žiniasklaida atlieka svarbų vaidmenį tokia standartizavimo procese, ypač „priėmimo“ ir „tobulinimo“ etapuose, taip pat „kodifikavimo“ procese, kai net pati žiniasklaidos kalba gali tapti *de facto* standartu³¹.

Žiniasklaidos įtaka kalbos ideologijoms reiškiasi per kalbėtojų parinkimą. Žiniasklaida ne tik atspindi dominuojančias kalbos ideologijas, bet ir jas pakreipia bei formuoja parinkdama kalbėtojus ir kalbėtojų tipus, ypač svarbesnėse laidose ir vaidmenyse (tradiciškai tokia svarbiausia laida, įkūnijanti standartinę kalbą, būdavo laikomos žinių laidos³²). Kitaip sakant, transliuotojai, norėdami to ar ne, skatina tam tikras kalbos formas, suteikdami svarbų eterio laiką kalbėtojams, kurie tam tikra prasme gali būti laikomi „idealiais“. Tam gali būti naudojamas terminas „pavyzdiniai kalbėtojai“³³ – tai individai, įkūnijantys tam tikras kalbos ideologijos vertybes. Taigi žiniasklaidą galima traktuoti kaip diskurso erdvę, kurioje socialiniai veikėjai apibrėžia, kas laikoma „legitimia“ kalba viešumai, kitaip sakant, geriausia, prestižine kalba, ir, atitinkamai, kas laikomas „legitimiū“ kalbėtoju.

Šiuos kalbos ideologijos žiniasklaidoje kitimo procesus galima iliustruoti kitų valstybių pavyzdžiais. Teigiama, kad Danijoje radijas ir televizija prisidėjo prie kalbos standartizavimo ir regioninių dialektų nykimo, neįsileisdami tarmių į žiniasklaidą „rimtiems“ kalbėtojų vaidmenims. Žiniasklaidos įtaka aiškinama ir tai, kad pašąmoniniame lygmenyje jaunimas visoje šalyje labiau vertina moderniąją

²⁹ Kristiansen T. *Ibid.*, 111.

³⁰ Haugen E. *The Ecology of Language*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1972 [1966].

³¹ Coupland N., Thøgersen J., Mortensen J. *Ibid.*, 26–27.

³² Bell A. Broadcast News as a Language Standard. *International Journal of the Sociology of Language*, 1983, t. 40, 29–42.

³³ Agha A. *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

sostinės kalbos atmainą, kuri žiniasklaidoje siejama su neformalumu ir „dinamiškos“, „sėkmingos“ asmenybės bruožais³⁴. Kitokia situacija yra Norvegijoje, kurioje egzistuoja didžiulė, oficialiai palaikoma dialektų įvairovė ir nėra vieno priimto, „natūralaus“ šnekamosios kalbos standarto. Norvegijos nacionalinis transliuotojas tiesiogiai skatina dialektų įvairovę savo laidose – darbuotojams leidžiama laisvai rinktis bet kurį rašytinio teksto perskaitymo variantą ir netgi skatinama, kad šie pasirinkimai turėtų „regioninį antspaudą“³⁵. Taip Norvegijos žiniasklaida sutvirtina išcentrinę, dialektams palankią ideologiją.

Žiniasklaidos vaidmuo skatinant kalbos standartizaciją arba įvairovę priklauso ne tik nuo konkrečios valstybės, bet ir gali kisti su laiku. Kitimas gali atspindėti kintančias standartinės kalbos normas ir ideologijas – visoje kultūroje arba konkrečioje žiniasklaidos institucijoje. Pavyzdžiui, naujienų skaitymą vis dažniau pavedant žmonėms, neatitinkantiems numanomo standarto, gali keistis supratimas, kas yra „tinkamas“ naujienų skaitymo stilius. Tai nereiškia pačios kalbos kitimo, bet reiškia sociolingvistinį pokytį, apimantį tam tikrų kalbėjimo būdų revalorizaciją (pervertinimą)³⁶. Taip Danijos radijas, pamažu perimdamas (išleidamas ir nekeisdamas dirbtiniais tarties standartais) vieną darbininkų sluoksnio kalbos bruožą, pavertė jį „normalia“, nes tinkama viešumoje, kalba³⁷. Pastaraisiais dešimtmečiais kai kuriose šalyse žiniasklaida ima atskleisti visuomenei kalbos įvairovę, užuot skatinusi standartizaciją. Pavyzdžiui, BBC, bent jau ideologiškai ilgai buvusioje *received pronunciation* bastionu, šiandieniam eteriui tampa įprasti regioniniai akcentai³⁸.

Vadinasi, žiniasklaida prisideda prie sociolingvistinės kaitos, bet klausimas, ar ji veiks centriškai (skatins standartizaciją), ar išcentriškai (skatins diversifikaciją), yra „empirinis klausimas“, kitaip tariant, į šį klausimą reikia atsakyti kiekvienoje šalyje atskirai ir taip pat stebėti galimus pokyčius³⁹. Tai leidžia pereiti prie sakinės žiniasklaidos įtakos Lietuvos sociolingvistinei situacijai aptarimo.

ŽINIASKLAIDOS ĮTAKA SOCIOLINGVISTINIAMS POKYČIAMS LIETUVOJE

Pastaruoju metu Lietuvoje jau yra nemažai tyrimų, kuriuose analizuojama lietuvių kalba medijose ir žiniasklaidoje – nemažai jų buvo atlikta mano pačios ir esamų

³⁴ Kristiansen T. *Ibid.*, 113–119.

³⁵ *Ibid.*, 120–121.

³⁶ Coupland N., Thøgersen J., Mortensen J. *Ibid.*, 28–29.

³⁷ Thøgersen J. Danmarks Radio som sprogpolitisk aktor. In Eds F. Gregersen, T. Kristiansen. *Hvad ved vi nu – om danske talesprog?* København: Sprogforandringscentret, 2015, 67–81.

³⁸ Žr. Hughes A., Trudgill P., Watt D. *English Accents and Dialects*. 5th edition. London and New York: Routledge, 2013.

³⁹ Coupland N., Kristiansen T. *Ibid.*, 28.

bei buvusių kolegų, įgyvendinant projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos bei tapatybės lūžiai“ (2010–2013) ir toliau naudojant šio projekto metu surinktus duomenis, bei kituose lietuvių kalbos tyrimo centruose dirbančių tyrėjų. Tokius tyrimus galima priskirti medijuotos kalbos tyrimams, nes juose analizuojami įvairūs sakininės kalbos ir diskurso bruožai. Mano žiniomis, Lietuvoje kol kas nėra bandyta analizuoti tiesioginę žiniasklaidos įtaką kalbai, t. y. nustatyti tiesioginio kalbos variantų perėmimo iš žiniasklaidos atvejų.

Toliau straipsnyje pristatoma anksčiau atliktų tyrimų analizė atsigręžia į media-tizavimo aspektą – tai bandymas atskleisti netiesioginę žiniasklaidos įtaką lietuvių kalbai. Konkrečiau, bus susitelkta į bendrinės kalbos, tarmių ir vilnietiškos kalbos santykį bei galimą žiniasklaidos įtaką būtent tokio santykio susiklostymui.

ŽINIASKLAIDOS VAIDMUO ĮTVIRTINANT BENDRINĘ KALBĄ TARMIŲ SĄSKAITA

Lietuvoje nuo pat pirmųjų radijo transliacijų laikų eteris buvo suprantamas kaip standartinės kalbos sklaidos šaltinis. Jau pirmieji spėjami radijo laidų pranešėjai sulaukė klausytojų priekaištų dėl netinkamos tarties ir kirčiavimo (pavyzdžiui, viename archyvuose išlikusiame pranešime perteikiama nuomonė, kad prie mikrofono „turėtų būti asmenys <...> tik kalbą grynai lietuvių literatūrine kalba, moką gerai kirčiuoti“⁴⁰). Radijui ir kitoms viešosios erdvės arenoms buvo keliamas uždavinys skleisti bendrinę kalbą, ją suprantant ir kaip nuo tarminių variantų bei tarminės tarties išvalytą kalbą. Tai buvo daroma ir parenkant kalbėtojus, ir transliuojant specialiai parengtas kalbos valandėles⁴¹.

Sovietmečiu sakininė žiniasklaida taip pat suvokta kaip bendrinės tarties ir kirčiavimo sklaidos priemonė. Tarminiai variantai eteryje laikyti kalbos klaidomis, pavyzdžiui:

<...> Nepakankamai įsidėmėję literatūrinės kalbos ir gimtosios tarmės skirtumus, šiaip jau kalbėdami literatūrine kalba, žiūrėk, vieną kitą žodžio formą ištariame tarmiškai, gerokai nukrypdami nuo literatūrinės kalbos normų ir reikalavimų. Net radijo, televizijos pranešėjai, teatrų aktoriai ir įvairūs lektorai neišvengia šios klaidos.⁴²

Diktoriai savo prisiminimuose dalijasi patirtimi, kaip jiems reikėjo mokytis norminės tarties ir kirčiavimo, kitaip sakant, atsisakyti savo tarmės bruožų; tai buvo suprantama kaip teigiamas dalykas:

⁴⁰ *Lietuvos radijas, 1926–2016: faktai, kūrėjai, laidos*. Sud. L. Blynaitė et al. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, 12.

⁴¹ Štikelis S. *Eterio šviesa: nepriklausomos Lietuvos radijas 1919–1940 m.* Kaunas: Varpas, 2001.

⁴² Vaitkevičiūtė V. Kai kurių gramatinių formų tarimas. *Kalbos kultūra*, 1968, t. 15, 79–80.

Dirbdama Lietuvos radijuje, D. Rutkutė susiformavo kaip stipri ir ryški diktorė, kurios balsą iš pirmo žodžio tuo metu atskirdavo kiekvienas klausytojas. Ji pati iki šiol labiausiai **džiaugiasi** tuo, kad radijuje dirbę kalbininkai jai padėjo **atsikratyti gimtosios Palatvės tarmės**, dėl kurios ji nemokėjo aiškiai ištartai kai kurių garsų, netaisyklingai kirčiuodavo. (Paryškinta mano – L. N.)⁴³

Taigi matyti, kad radijui ir TV buvo (ir yra) priskiriamas vaidmuo dalyvauti kalbos standartizacijoje, skatinant jos priėmimą bendruomenėje. Tokio suvokiamo ir praktiškai įgyvendinamo sakinės žiniasklaidos vaidmens rezultatas yra žiniasklaidoje matomas bendrinės kalbos ir tarmių santykis – joje visiškai dominuoja netarminė kalba, „rimtų“ vaidmenų kalbėtojai tarmiškai nekalba. Radijo ir TV kalbos tekstyno 1960–2011 m. duomenimis, tarmiškai kalba tik „herojus“ ir „vox populi“ vaidmenų kalbėtojai, t. y. į žiniasklaidą patekę paprasti žmonės. Tarmės bruožų gali turėti ir žiniasklaidoje pasisakančių ekspertų kalba, tačiau nėra tarmiškai kalbančių profesionalių viešųjų kalbėtojų – pranešėjų ar laidų vedėjų. Tarmių gali pasigirsti specialiose, skirtose etninei kultūrai ar panašiose laidose, jos taip pat naudojamos kaip personažo, tipažo kūrimo priemonė – pavyzdžiui, pasitelkiant tarmišką ar tarmišką primenantį kalbėjimą, „Dviračio žiniose“ buvo vaizduojami „bratkos“ – keistuoliai kaimo seniokai ar kiti personažai.

Kaip tai susiję su tarmių vertinimu lietuvių kalbos bendruomenėje? Oficialiame diskurse Lietuvoje tarmės yra vertinamos kaip nacionalinė ir etnografinė vertybė ir deklaruojamas siekis jas išsaugoti. Tačiau ne vienas kalbos vartotojų nuostatų tyrimas yra atskleidęs, kad jos neturi tokio prestižo kaip bendrinė kalba arba Vilniaus šneka. Toks jų vertinimas tyrimuose atsiskleidžia bent dviem aspektais: per asmenines savybes, siejamas su kalbančiais tarme ir bendrine kalba, bei tarmių tinkamumu skirtingoms gyvenimo sritims.

Sąmoningų ir pasąmoningų bendrinės kalbos, regioninių tarmių ir vilnietiškos kalbos nuostatų vertinimo tyrimus 2011–2013 m. atliko Loreta Vaicekauskienė⁴⁴. Paaiškėjo, kad, vertinant sąmoningai, labiausiai moksleiviams patiko savo regiono (tiksliau – artimiausio didesnio miesto) šneka (išskyrus stigmatizuojamą Marijampolės šnektą), antroje vietoje pagal patrauklumą atsidūrė Vilniaus arba bendrinė kalba. Taigi, sąmoningas kalbos atmainų vertinimas atitiko „oficialią“ tarmių vertinimo ideologiją. Tačiau vertinant pasąmoniniu lygmeniu, kai tiriamieji manė vertinantys su asmenybe susijusias kalbėtojų savybes, tarminės kalbos atmainos pagal visas tirtas kalbėtojo savybes buvo įvertintos prasčiau tiek už bendrinę, tiek už Vilniaus kalbą. Tarmiškai kalbančių žmonių savybės vertintos prasčiau net ir

⁴³ Vyšniauskaitė B. *Legendinė LRT diktorė D. Rutkutė: pasimatymų su mylimais žmonėmis laukiui ekrane*. Paskelbta 2017 m. sausio 30 d., <<https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/160667/legendine-lrt-diktore-d-rutkute-pasimatymu-su-mylimais-zmonemis-laukiui-ekrane>>.

⁴⁴ Vaicekauskienė L. Du sąmonės lygmenys, dvi geriausios kalbos, vienas standartas. In *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. Sud. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2017, 92–122.

sąmoningų nuostatų lygmenyje. To paties projekto metu vykusios diskusijos su moksleiviais atskleidė, kad su socialine sėkme siejami asmenybės bruožai priskiriami kalbantiems bendrine kalba, o su tarmių kalbėtojais siejami kaimietiško, senamadiškumo, senatviškumo ir panašūs stereotipai⁴⁵.

Pasąmoninio tyrimo metu tirtos asmens savybės buvo susijusios su viršenybės (*protingas, rimtas, siekiantis tikslo, patikimas*) ir veržlumo, „dinamizmo“ (*pasitikintis savimi, kietas, įdomus, malonus*) bruožais. Kaip teigia kalbos atmainų vertinimą pagal šias savybes Danijoje atlikęs Tore Kristiansenas⁴⁶, „dinamizmo“ bruožai apibūdina savybes, reikalingas norint būti sėkmingam šiuolaikinėje sakinėje žiniasklaidoje, o „viršenybės“ bruožai – labiau tradicinėse mokyklos (studijų, mokslo) ir verslo srityse. Tarmės šioje prestižinių socialinių vertybių klasifikacijoje nedalyvauja, tai paaiškina ir atskleistas nuostatas lietuvių kalbos tarmių atžvilgiu. Kita vertus, sąmoningų nuostatų tyrimo metu su tarmėmis susieta ir nemažai teigiamų asmenybės bruožų, tačiau jos visos yra ne tiek orientuotos į sėkmę ir viešumą, kiek į glaudžiai, nuoširdžiai komunikacijai reikalingas asmenines savybes: *įdomus, nuoširdus, šiltas* ir pan.⁴⁷

Tai sutampa su tarmių tinkamumo skirtingoms funkcijoms vertinimu. Lietuvos gyventojai tarmes laiko tinkamas iš esmės tik privačiai ir neformaliai komunikacijai šeimos, draugų, pažįstamų rate. Manoma, kad jos netinka viešajai komunikacijai per žiniasklaidą, bendrauti su nepažįstamaisiais, vartoti palaikant verslo santykius, mokykloje, formaliose situacijose. Pavyzdžiui, 2008 ir 2010 m. atliktoje didžiųjų miestų ir kitų miestų gyventojų apklausoje tik 7,5 proc. visos Lietuvos gyventojų atsakė, kad tarmės yra tinkamos vartoti žiniasklaidoje (panašiai žemai vertintas jų tinkamumas kitose viešosios komunikacijos erdvėse), tačiau net 80,5 proc. manė, kad jos tinkamos bendraujant privačioje erdvėje – su artimaisiais, draugais, kaimynais ir pan. (pagal reprezentatyvių apklausų duomenis apskaičiuota autorės⁴⁸). Panašias tendencijas atskleidžia ir daugiau kitų tyrimų⁴⁹.

Apibendrinant apžvelgtus tyrimus, galima teigti, kad Lietuvoje bendrinė kalba suprantama kaip skirta viešumai, o tarmės – privačiai komunikacijai, tai atitinka aptartą bendrinės kalbos ir tarmių santykį žiniasklaidoje, kurioje joms užkertamas kelias funkcionuoti kaip viešumai tinkamai kalbai. Be to, tarmės nėra siejamos su

⁴⁵ Ramonienė M. Bendrinė kalba ir tarmė. Socialinės vertės skirtumai. In *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*, 95–110.

⁴⁶ Kristiansen T. Two Standards: One for the Media and One for the School. *Language Awareness*, 2001, t. 10, nr. 1, 9–24.

⁴⁷ Ramonienė M. *Ibid.*

⁴⁸ Panaudoti duomenys, surinkti įgyvendinant projektus „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ (2008–2009) ir „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“ (2010–2012).

⁴⁹ Žr. tyrimų apžvalgą Vaicekauskienė L., Sausverde E. Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra*, 2012, t. 1, 1–27.

sėkminga asmenybe ir aukšta socialine padėtimi, o tai irgi atitinka žiniasklaidos kalbėtojų bruožus. Ironiška, kad deklaruojamas noras aktyvinti „tarmių puoselėjamą veiklą“ žiniasklaidoje (Tarmių ir etninių vietovardžių išsaugojimo 2001–2010 m. programa, žr. <https://e-seimas.lrs.lt>), užuot tiesiog suteikus joms „normalaus“ eterio laiko. Be abejo, prie tokio vertinimo prisideda ne tik žiniasklaida – tai apskritai Lietuvos kalbos politikos ir kalbos kultūros tradicijos rezultatas, atsiradęs dėl standartinės kalbos ideologijos įtvirtinimo ne tik per žiniasklaidą, bet ir kitas viešąsias ar pusiau viešąsias erdves, įskaitant mokyklą, tarmių traktavimo kaip trukdžio siekti normintojų nustatyto taisyklingo kalbos idealo⁵⁰.

ŽINIASKLAIDOS VAIDMUO DIDINANT VILNIAUS KALBOS PRESTIŽĄ

Dar vienas lietuvių kalbos sociolingvistinės situacijos bruožas, prie kurio prisidėjo ir prisideda žiniasklaida, yra vilnietiškos šnekos prestižo įtvirtinimas. Nors kalbos norminimo diskurse vilniečių kalba yra nuvertinama⁵¹, sociolingvistinių tyrimų duomenimis, ji veikiausiai funkcionuoja kaip geriausios kalbos modelis. Anksčiau aptartuose sąmoningų ir pasąmoninių nuostatų tyrimuose ji buvo vertinama geriau negu vietinės tarmės, geriau arba vienodai su bendrine kalba. Ir vertinant tipinius kalbėtojus, vilnietiška kalbantiems buvo priskiriamos tokios savybės kaip *miestietis, plačių pažiūrų, šiuolaikiškas, jaunatviškas*⁵². Vilniaus kalbos sąsajas su aukštesne socialine padėtimi patvirtino ir Ramunės Čičirkaitės⁵³ atliktas eksperimentas Vilniaus mokyklose.

Ramunės Čičirkaitės atlikti žiniasklaidos kalbėtojų ir vilniečių kalbos kai kurių fonetinių bruožų tyrimai atskleidžia, kad žiniasklaidos kalba yra artimesnė vilnietiškam negu vadovėliniam, kalbos normintojų darbuose aprašytam bendrinės kalbos tarties modeliui. Vienas iš tyrimuose analizuotų bruožų buvo nekirčiuotų ilgųjų balsių trukmė ir įtempimas. Nustatyta, kad balsių trukmės vadovėlinius reikalavimus atitinkanti tartis buvo realizuojama mažesne dalimi atvejų, jos visiškai nerealizavo net idealiomis sąlygomis kalbantys, labiausiai parengti kalbėtojai – diktoriai⁵⁴. Tačiau žiniasklaidos kalbėtojai, ypač „rimtų“ laidų, buvo labiau linkę realizuoti balsių įtemptumą nei vilniečiai, manytina, laikydami jį socialiai reikšmingu,

⁵⁰ Vaicekauskienė L. Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis: daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos. *Naujas Židinys-Aidai*, 2010, t. 5–6, 165–172; Keturakienė M., Vaicekauskienė L. Lietuvių kalbos mokytojai standartinės kalbos ideologijos nelaisvėje: nuostatos, praktikos, pasekmės. *Darbai ir dienos*, 2016, t. 65, 31–52.

⁵¹ Žr. trumpą apžvalgą Čičirkaitė R. *Visy, kity, abū*. Ar žodžio galo *ilginimas* būdingas visiems vilniečiams? *Taikomoji kalbotyra*, 2018, t. 10, 69.

⁵² Vaicekauskienė L. *Ibid.*

⁵³ Čičirkaitė R. Vilniaus kalbos variantų socialinės reikšmės. In *Lietuvių kalbos idealai*, 143–158.

⁵⁴ Čičirkaitė R. Tarties standartas žiniasklaidoje: koks jis ir kaip pakito? In *Lietuvių kalbos idealai*, 259–276.

formalumą žyminčiu požymiu⁵⁵. Kitas vilniečių kalbos bruožas – vadinamasis kirčiuotų balsių „ilginimas“ žiniasklaidos kalbėtojams yra mažiau būdingas, tačiau priklauso nuo vaidmens – jis buvo praktiškai visiškai nebūdingas diktoriaus / balsui už kadro, tačiau būdingas apie trečdaliui ekspertų ir įžymybių⁵⁶.

Tyrimais taip pat nustatyta, kad eterio kalba keitėsi su laiku. Sovietinio laikotarpio kalbėtojų tariami balsiai buvo ilgesni ir įtemptesni, kiek arčiau nustatyto vadovėlinio idealo. Vis dėlto vadovėlinis modelis ir šiuo atveju nebuvo realizuotas⁵⁷. Kadangi vadovėliniam standartui būdingesnis kalbėjimas yra labiau būdingas diktoriaus ir rimtų laidų vedėjams, vilnietiškos kalbos daugėjimą žiniasklaidoje galima sieti ir su žiniasklaidos kalbėtojų kaita, nes, palyginti su sovietmečiu, joje sumažėjo diktoriaus / balso už kadro vaidmens svarba, o svarbiausiomis eterio asmenybėmis tapo laidų vedėjai ir įžymybės⁵⁸.

Tiriant pagal abu minėtus bruožus, visos trys atmainos (žurnalistai sovietmečiu, dabar ir vilniečiai) buvo panašesnės tarpusavyje nei į vadovėlinį standartą, t. y. žiniasklaidos kalba buvo panaši, o dabar yra dar panašesnė į Vilniaus nei į vadovėlinę kalbą⁵⁹. Visa tai reiškia, kad „tarp sakininės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos esama daugiau panašumų nei skirtumų“, ir leidžia manyti, kad Vilniaus kalba bent jau iš dalies atlieka bendrinės kalbos vaidmenį⁶⁰. Perceptyviosios dialektologijos tyrimais taip pat atskleista, kad Vilnius stipriausiai iš visų didžiųjų miestų siejamas su bendrinės kalbos vaizdiniu (Aliūkaitė et al. 2017). Būtent tai, kad Vilniaus kalba žiniasklaidoje vartojama kaip faktinis bendrinės kalbos standartas, paaiškina jos prestižą lietuvių kalbos bendruomenėje, kurį patvirtina kalbinių nuostatų tyrimai.

Konkrečiau vilnietiškos kalbos vertinimą galima paaiškinti sąsaja su anksčiau minėtais asmenybės bruožais. Pasąmoniniuose eksperimentuose, vertinant kalbėtojų savybes, Vilniaus kalba buvo vertinama geriau arba vienodai su bendrine „dinamizmo“ savybių, prasčiau nei bendrinė, bet geriau nei vietinės tarmės „viršenybės“ savybių atžvilgiu. Kadangi „dinamizmo“ savybės yra siejamos su „sėkminga medijų asmenybe“⁶¹, šios savybės perkeliama ir tokių asmenybių vartojamai Vilniaus kalbai.

⁵⁵ Čičirkaitė R. „Radijų ir televizijų gal net vilnietiška ji kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra*, 2016, t. 8, 107–135.

⁵⁶ Čičirkaitė R. 2017. Tarties standartas žiniasklaidoje: koks jis ir kaip pakito? *Op. cit.*

⁵⁷ Čičirkaitė R. 2016, *op. cit.*

⁵⁸ Nevinskaitė L. Žiniasklaidos kalbėtojai ir viešojo kalbėjimo kaita. In *Lietuvių kalbos idealai*, 159–190; Tamaševičius G. *Žiniasklaidos lyderių sociolingvistinė kompetencija visuomenės transformacijų kontekste*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

⁵⁹ Tiesa, reikia turėti galvoje, kad panašios į čia aprašytąsias tarties kitimo tendencijos gali būti būdingos ne tik Vilniaus, bet ir kitų didmiesčių kalbai, kuri šiuo aspektu nebuvo tyrinėta. Tačiau tikėtina, kad žiniasklaida orientuojasi į būtent sostinės kalbą.

⁶⁰ Čičirkaitė R. 2016, *op. cit.*

⁶¹ Kristiansen T. *Ibid.*, 116.

Didelę įtaką šiems procesams turi žiniasklaidos konversacionalizacija – viešojo diskurso neformalėjimas, privatėjimas. Kristianseno⁶² teigimu, žiniasklaida negali atsisakyti formalumo, neatsisakydama anksčiau įprasto „aukštesnio“ tarties standarto. Lietuvos atveju tai vyksta atsisakant formalesnės, bendrinės kalbos vadovėlinius reikalavimus labiau atitinkančios kalbos, vietoj jos pasitelkiant vilnietišką kalbą, siejamą su privačiu diskursu⁶³. Tikėtina, kad tęsiantis konversacionalizacijos tendencijai vilnietiškosios kalbos atmainos prestižas augs ir toliau.

ŽINIASKLAIDA DARO ĮTAKĄ KALBAI AR ATSPINDI VISUOMENĖS POKYČIUS?

Sunku visiškai tvirtai pasakyti, kiek aptartuose žiniasklaidos ir sociolingvistinių pokyčių procesuose yra kalbos idealų formavimo, kiek atspindėjimo. Žiniasklaida neišvengiamai turi taikytis prie auditorijos lūkesčių – ji turi kalbėti tokia kalba, kuri padeda pritraukti auditoriją. Pokalbio lygmeniu tai daroma derinant kalbėjimo stilių prie pašnekovų studijoje ir numanomos laidos auditorijos (vadinamieji *audience design* ir *referee design*⁶⁴). Tokį taikymąsi akivaizdžiai deklaravo ir viename iš ankstesnių tyrimų kalbinti Lietuvos radijo ir televizijos žurnalistai⁶⁵.

Parenkant kalbėtojus irgi atsižvelgiama į visuomenėje ryškėjančias tendencijas. Pavyzdžiui, nepriklausomybės priešaušryje, 1988 m., tuo metu dar valstybinė Lietuvos televizija, reaguodama į kintančią situaciją visuomenėje, sociologinės apklausos rezultatus, žiūrovų laiškus, pradėjo ieškoti kitokio – laisvesnio, natūralesnio – stiliaus diktorių, leisti kai kurias rubrikas pristatyti patiems žurnalistams⁶⁶. Galima numanyti, kad toks taikymasis prie visuomenės tendencijų ir auditorijos apklausų rezultatų vyko ir tebevyksta iki šiol. Be to, ir pats žiniasklaidos neformalėjimo, „kasdieniškėjimo“ procesas – konversacionalizacija – nelaikomas pokyčių priežastimi, bet bendresnes visuomenės raidos tendencijas, vykstančius demokratizacijos procesus atspindinčiu pokyčiu⁶⁷.

Tačiau net jei kalbėtojai parenkami atspindinti auditorijos lūkesčius, taip yra įtvirtinami ir dar plačiau paskleidžiami visuomenėje jų išreikšiami nauji kalbos

⁶² Kristiansen T. 2001, *op. cit.*

⁶³ Čičirkaitė R. 2016, *op. cit.*

⁶⁴ Bell A. Language style as audience design. *Language in Society*, 1984, t. 13, nr. 2, 145–204.

⁶⁵ Vaicekauskienė L. *Oficialioji lietuvių kalba yra negyva kalba*. Žurnalistai apie lietuvių kalbos standartą televizijoje ir radijuje. *Darbai ir dienos*, 2011, 55, 191–207.

⁶⁶ *Lietuvos televizija 1957–2017: faktai, kūrėjai, laidos*. Sud. O. Pečiulienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017, 320–321; plačiau žr. Nevinskaitė L. *Ibid.*

⁶⁷ Fairclough N. Conversationalization of Public Discourse and the Authority of the Consumer. In *The Authority of the Consumer*. Eds. R. Keat, N. Whiteley, N. Abercrombie. London: Routledge, 1994, 253–268.

idealai. Turbūt teisingiausia būtų teigti, kad žiniasklaida dalyvauja kalbos vertybių ir nuostatų kaitos procesuose, kuriuos ir atspindi, ir sustiprina.

IŠVADOS

Apžvelgti Lietuvoje atlikti kalbos atmainų vertinimo, žiniasklaidos kalbos ir jos palyginimo su bendrine ir vilniečių kalba tyrimai leidžia kelti prielaidas apie radijo ir TV įtaką sociolingvistiniams pokyčiams lietuvių kalbos bendruomenėje. Ši sąveika panaši į aprašytą situaciją Danijoje, kur žiniasklaida prisidėjo ir prie kalbos standartizacijos, ir prie nusistovėjusios standartinės kalbos atmainų hierarchijos pervertinimo⁶⁸. Pirma, Lietuvos sakytinė žiniasklaida užkerta kelią tarmėms būti prestižine, viešumai tinkama kalba, nes jos nefunkcionuoja žiniasklaidoje rimtuose vaidmenyse, pavyzdžiui, skaitant žinias ar vedant laidas, o tarminiai variantai šalinami iš eterio kaip kalbos klaidos. Dėl tos pačios priežasties tarmės nėra siejamos su autoritetinga ir „dinamiška“, t. y. sėkminga mokslo, verslo ar žiniasklaidos asmenybe, nors ir laikomos tinkamomis privačiai, nuoširdžiai komunikacijai. Tuo remiantis galima teigti, kad žiniasklaida prisidėjo prie lietuvių kalbos standartizacijos ir tarmių nykimo, žinoma, neatmenant kitų nelingvistinių veiksnių įtakos ir nekaltinant pačių transliuotojų, nes per juos tik realizuojama dominuojanti lietuvių kalbos ideologija. Tai leidžia teigti, kad geriausias būdas išsaugoti lietuvių kalbos tarmes būtų ne kurti specialias jų „puoselėjimo“ programas, bet įsileisti jas į pagrindinį eterio laiką bei kitas viešąsias erdves.

Antra, žiniasklaida formuoja supratimą, kas yra standartinė lietuvių kalba. Nors transliuotojai, ypač visuomeninis, oficialiai laikosi bendrinės kalbos standarto, tyrimai rodo, kad eterio kalba iš tiesų yra artimesnė (bet ne tapati) Vilniaus kalbai. Įvairiuose Lietuvos regionuose atliktas pašąmoninių nuostatų tyrimas atskleidžia, kad jaunimas teikia pirmenybę Vilniaus kalbai. Ši kalbos atmaina siejama su „dinamiškos“ asmenybės bruožais – pasitikinčia savimi, „kieta“, malonia asmenybe. Taigi galima teigti, kad jaunimas iš žiniasklaidos perima geresnį joje girdimos atmainos vertinimą. Taip pasireiškia žiniasklaidos „išcentrinė“ įtaka lietuvių kalbos sociolingvistinės situacijos diversifikacijai. Kadangi bendrinei kalbai artimesnė tartis būdinga diktorių bei rimtų laidų vedėjų kalbai, tikėtina, kad keičiantis diktoriaus vaidmens suvokimui ir atsirandant daugiau pramoginio turinio vilnietiškosios kalbos prestižas auga ir toliau.

Tokį žiniasklaidos pokytį galima aiškinti netiesiogine žiniasklaidos įtaka dėl mediatizacijos proceso: radijas ir TV paveikė kalbą ne tiesiogiai, bet netiesiogiai,

⁶⁸ Žr. Kristiansen T. 2014, *op. cit.*, 115–118.

darydama įtaką pašamonišioms kalbinėms nuostatomis, keisdama „oficialią“ lietuvių kalbos atmainų hierarchiją, pagal kurią geriausiai turėtų būti vertinama bendrinė kalba. Argumentas pagrįsti žiniasklaidos įtaką yra tai, kad tokie vertinimai nustatyti tiriant jaunimą skirtingose Lietuvos vietose, kur menkai tikėtini intensyvūs tiesioginiai kontaktai su sostinės kalba, vadinasi, prie jų paskleidimo po šalį turėjo prisidėti žiniasklaida.

LITERATŪRA

- Agha A. *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Agha A. Meet Mediatization. *Language & Communication*, 2011, t. 31, 163–170.
- Aliūkaitė D., Mikulėnienė D., Čepaitienė A., Geržotaitė A. *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
- Androutsopoulos J. Theorizing Media, Mediation and Mediatization. In *Sociolinguistics: Theoretical Debates*. Ed. N. Coupland. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, 282–302.
- Bell A. Language Style as Audience Design. *Language in Society*, 1984, t. 13, nr. 2, 145–204.
- Bell A. Broadcast News as a Language Standard. *International Journal of the Sociology of Language*, 1983, t. 40, 29–42.
- Coupland N. Sociolinguistic Change, Vernacularization and Broadcast British Media. In *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Ed. J. Androutsopoulos. Berlin and Boston: De Gruyter, 2014, 67–96.
- Coupland N., Kristiansen T. SLICE: Critical Perspectives on Language (De)Standardization. In *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Eds. N. Coupland, T. Kristiansen. Oslo: Novus Press, 2011, 11–35.
- Coupland N., Thøgersen J., Mortensen J. Introduction: Style, Media and Language Ideologies. In *Style, Media and Language Ideologies*. Eds. N. Coupland, J. Thøgersen, J. Mortensen. Oslo: Novus Press, 2016, 11–49.
- Čičirkaitė R. „Radijų ir televizijų gal net vilnietiška ji kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra*, 2016, t. 8, 107–135.
- Čičirkaitė R. Tarties standartas žiniasklaidoje: koks jis ir kaip pakito? In *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. Sud. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2017, 259–276.
- Čičirkaitė R. Vilniaus kalbos variantų socialinės reikšmės. In *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. Sud. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2017, 143–158.
- Čičirkaitė R. *Visų, kity, abū*. Ar žodžio galo ilgimas būdingas visiems vilniečiams? *Taikomoji kalbotyra*, 2018, t. 10, 68–85.
- Eckert P. Dialogue: Sociolinguistics and Authenticity: An elephant in the Room. *Journal of Sociolinguistics*, 2003, t. 7, 392–431.
- Eckert P. Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *Annual Review of Anthropology*, 2012, t. 41, 87–100.
- Fairclough N. Conversationalization of Public Discourse and the Authority of the Consumer. In *The Authority of the Consumer*. Eds. R. Keat, N. Whiteley, N. Abercrombie. London: Routledge, 1994, 253–268.
- Haugen E. *The Ecology of Language*. Stanford, CA: Stanford University Press. 1972 [1966].
- Hepp A. Mediatization. A Panorama of Media and Communication Research. In *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Ed. J. Androutsopoulos. Berlin and Boston: De Gruyter, 2014, 49–66.
- Hjarvard S. *The Mediatization of Culture and Society*. London: Routledge, 2013.
- Hughes A., Trudgill P., Watt D. *English Accents and Dialects*. 5th edition. London and New York: Routledge, 2013.
- Keturakienė M., Vaicekauskienė L. Lietuvių kalbos mokytojai standartinės kalbos ideologijos nelaisvėje: nuostatos, praktikos, pasekmės. *Darbai ir dienos*, 2016, t. 65, 31–52.
- Kristiansen T. Two Standards: One for the Media and one for the School. *Language Awareness*, 2001, t. 10, nr. 1, 9–24.
- Kristiansen T. Does Mediated Language Influence Immediate Language? In *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Ed. J. Androutsopoulos. Berlin and Boston: De Gruyter, 2014, 99–126.
- Labov W. *Principles of Sociolinguistic Change, vol. 2: Social Factors*. Oxford: Blackwell, 2011.

- Lietuvos radijas, 1926–2016: faktai, kūrėjai, laidos.* Sud. L. Blynaitė et al. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
- Lietuvos televizija 1957–2017: faktai, kūrėjai, laidos.* Sud. O. Pečiulienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
- Milroy L. Off the Shelf or under the Counter? On the Social Dynamics of Sound Changes. In *Managing Chaos: Strategies for Identifying Change in English*. Eds. Ch. M. Cain, G. Russom. New York: Mouton de Gruyter, 2007, 149–172.
- Nevinskaitė L. Žiniasklaidos kalbėtojai ir viešojo kalbėjimo kaita. In *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2017, 159–190.
- Ramonienė M. Bendrinė kalba ir tarmė. Socialinės vertės skirtumai. In *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 95–110.
- Sayers D. The Mediated Innovation Model: A Framework for Researching Media Influence in Language Change. *Journal of Sociolinguistics*, 2014, t. 18, nr. 2, 185–212.
- Stuart-Smith J., Ota I. Media Models, ‘the Shelf’, and Stylistic Variation in East and West. Rethinking the Influence of the Media on Language Variation and Change. In *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Ed. J. Androutsopoulos. Berlin and Boston: De Gruyter, 2014, 127–170.
- Stuart-Smith J. The View from the Couch: Changing Perspectives on the Role of Television in Changing Language Ideologies and Use. In *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Eds. N. Coupland, T. Kristiansen. Oslo: Novus Press, 2011, 223–239.
- Stuart-Smith J. No Longer an Elephant in the Room. *Journal of Sociolinguistics*, 2014, t. 18, nr. 2, 250–261.
- Štikelis S. *Eterio šviesa: nepriklausomos Lietuvos radijas 1919–1940 m.* Kaunas: Varpas, 2001.
- Tamaševičius G. *Žiniasklaidos lyderių sociolingvistinė kompetencija visuomenės transformacijų kontekste*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- Thogersen J. Danmarks Radio som sprogpolitisk aktor. In *Hvad ved vi nu – om danske talesprog?* Eds. F. Gregersen, T. Kristiansen. København: Sprogforandringscentret, 2015, 67–81.
- Trudgill P. *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell, 1986.
- Vaicekauskienė L. *Oficialioji lietuvių kalba yra negyva kalba*. Žurnalistai apie lietuvių kalbos standartą televizijoje ir radijuje. *Darbai ir dienos*, 2011, 55, 191–207.
- Vaicekauskienė L. Du sąmonės lygmenys, dvi geriausios kalbos, vienas standartas. In *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. L. Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2017, 92–122.
- Vaicekauskienė L. Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis: daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2010, t. 5–6, 165–172.
- Vaicekauskienė L., Sausverde E. Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra*, 2012, t. 1, 1–27.
- Vaitkevičiūtė V. Kai kurių gramatinių formų tarimas. *Kalbos kultūra*, 1968, t. 15, 79–83.
- Vyšniauskaitė B. *Legendinė LRT diktore D. Rutkutė: pasimatymų su mylimais žmonėmis laukiu ekrane*. Paskelbta 2017 m. sausio 30 d., <<https://www.lrt.lt/naujienos/tavo-lrt/15/160667/legendine-lrt-diktore-d-rutkute-pasimatymu-su-mylimais-zmonemis-laukiu-ekrane>>.

Laima Nevinskaitė

BECAUSE THAT’S HOW JOURNALISTS TALK: BROADCAST MEDIA’S INFLUENCE ON LANGUAGE CHANGE IN LITHUANIA

SUMMARY. In the modern world, media have become an organic part of everyday life, which inevitably changes our relationship with language. However, so far there is no consensus in linguistics and sociolinguistics on whether media affect language, and if so, in what ways. So far there is little empirical evidence on media’s direct influence on language change – it is usually believed that people do not copy pronunciation or ways of talking from TV and radio or if they do, only in limited ways and under certain conditions. However, media undoubtedly exercise indirect influence – they affect understanding about what language is good and

legitimate to use in public, and in this way influence the relative prestige and the future potential of different language varieties.

The article presents a review of theoretical approaches to direct and indirect influence of media on language and empirical evidences on their influences from other countries. Then the article uses data from various published Lithuanian sociolinguistic studies to discuss the possible influence of Lithuanian broadcast media on the change of the Lithuanian language. The conclusion is reached that media have contributed to the standardization of Lithuanian and the devaluation of traditional dialects because the latter are not represented in the mainstream media programmes by speakers in serious roles. Recently media have also increased the prestige of the 'lower' Vilnius speech since the pronunciation standard prescribed in textbooks is not fully realized even by media speakers in serious roles, and the speech heard on radio and TV is closer to the variety spoken in Vilnius.

KEYWORDS: radio, television, language changes, media influence on language, linguistic attitudes, dialects, standard language, Vilnius speech.